

Struktúra-tortúra

A foglalkoztatás már nemcsak a szabolcsiak problémája, súlyos gondokkal küzd, illetve máris ilyenek elé néz Baranya, Heves és Komárom megye is. E megyéket korábban iparilag fejlettnek tekintettük, egy ma már helytelennek ítélt, alapvetően mennyiségi szemlélet alapján. Vajon melyek ma egy régióban az ipar fejlettségének kritériumai? S valóban fejlődést eredményeznek-e a megyei törekvések?

A regionális és előre jelezhető foglalkoztatási feszültségek és az ezzel kapcsolatos, elsősorban az ipart érintő teendők megfogalmazásának célja vezetett ahhoz a vizsgálathoz, amelyet négy megyében — Baranya, Heves, Komárom és Szabolcs-Szatmár — végzett el 1988-ban az MTA Ipar- és Vállalatgazdaság-Kutató Intézet. A vizsgálatok szerint — bár nagymértékű munkanélküliség a vizsgálat idején még nem volt — a válság, s ezzel összefüggésben a munkanélküliségtől való félelem már mindenütt, elsősorban az iparban jól látható. Foglalkoztatási gondokat jelez a mezőgazdasági szervezetek jelentős részének súlyos pénzügyi helyzete is. Növeli a problémákat az a körülmény, hogy a nemzetközi tendenciával ellentétben a tercier szektor növekvő foglalkoztatási szerepe rövid távon sem a tőkebefektetés, sem a fizetőképes kereslet oldaláról nem tűnik reálisnak.

A megyékben nagy bizonytalanság tapasztalható. Újabb, központilag kijelölt ágazatok fejlesztése jelentené a követendő irányt? A megyei vezetők ezt szívesen vennék, mert megkímélné őket egy fejlesztési stratégia meghatározásának felelősségteljes feladatától. Úgy látszik, hogy a megyékben működő vállalatok egy része önállóan próbál dönteni. Más részük azonban — és éppen a nagyobb vállalatok — nem uralják saját sorsukat, azok — főképp a támogatásokon keresztül — a központi gazdaságirányítás által hozott döntésektől függenek. A megyei vezetők e döntéseket nagy erővel igyekeznek a javukra fordítani, a nagymértékű munkanélküliség veszélyére hivatkozva, ami tovább hátráltatja a gazdaság szerkezeti átalakítását. A megyékben nem az alapos, elfogulatlan helyzetértékelés, a gyors, határozott döntések, cselekvések, hanem a bizonytalankodás, a kivárás a jellemző. S jellemző az a nyomás is, amely a válságágazatok leépítésének megakadályozására irányul. Mind az ágazati, mind a területi lobbyk — legtöbbször koalícióban — késleltetik a visszafejlesztési döntéseket, s ez súlyosbítja a gondokat.

A következőkben a nemzetközi tapasztalatok alapján számba vesszünk néhány olyan általános mintát, amelyek követése — hosszabb távon csökkentve a foglalkoztatási feszültségeket — egy-egy régió gazdasági fejlődését eredményezi.

— Ilyen a gazdaság szerkezetének diverzifikálása, az ipari monokultúra oldása. Ez azért különösen fontos, mert a korábbi iparfejlesztési politika éppen a monokulturális fejlődést erősítette, s ennek következtében — mint az az egyes megyék példáján jól látszik — a lakosság egy-egy ágazatnak, illetve nagyvállalatnak vált kiszolgáltatottá.

— Segít a fejlődésben a differenciáltabb szervezeti struktúra, a többféle tulajdonforma, és méretstruktúra alkalmazása. Az önálló kis- és középvállalatok rugalmasságukkal, dinamizmusukkal képesek a régió gazdaságának azt a sebezhetőségét csökkenteni, amelyet a kevés számú „felülről irányított” nagyvállalat hordoz magában.

— Konvertibilis elszámolású exportot is lebonyolító vállalatok jótékony hatással vannak a terület más gazdasági szervezeteire a gazdálkodás minden területén, mintegy közvetítik az igényt a piaci alkalmazkodóképesség növelésére, az állandó innovációra.

— Az értelmiség és a szakképzettek arányának jelentős növelése nélkül nem képzelhető el az innovációk befogadása, s ezen keresztül a gazdasági növekedés felgyorsítása, miként a munkanélküliség csökkentése sem.

— S mindemellett az infrastruktúra sokirányú, az ipari tevékenységet segítő fejlesztése.

Mindezek az általános, s egyenként már-már triviális teendők csak akkor eredményeznek fejlődést, ha — a megyei, az állami és a politikai vezetők, a vállalati és bankszakemberek — felismerik, hogy alapvetően át kell értékelnünk az eddig követett gazdaságfejlesztési stratégiát. Ez az ártékelés pedig az extenzív, az egy-egy ágazatot prioritizáló fejlesztéstől, a központi források megszerzésére törekvő, s alapvetően passzív, végre-

hajtásra korlátozó magatartástól való elszakadásban kell hogy kifejeződjön. A kérelhetetlen tények, azaz, hogy egyre több és több települést fenyeget tömeges munkanélküliség, itt-ott serkenti az ilyen szemlélet kialakulását. Ugyanakkor ennek hiánya — elsősorban a foglalkoztatási gondok kivédésére törekedve — fékezi a strukturális átalakulást, továbbra is késleltetője a gazdaságtalan termelés leépítésének, s az állami beavatkozás csökkentésének. A higgadt, önértékelésre törekvő és a változásokkal járó feszültségekre számító, azt vállaló, illetve mérséklését szisztematikusan előkészítő, offenzív magatartás — ezt tapasztaltuk — nem jellemző magatartása a megyék gazdaságfejlesztését befolyásolni képes embereknek.

A fejlett tőkés országok gyakorlata már bebizonyította, hogy az ipar szerkezetében végbemenő radikális ágazati arányváltozások jelentős mértékben érintették a munkahelyek regionális eloszlását és egyúttal a munkaerő-piaci egyensúlyt.

A szerkezetátalakítás hatásaként a régióban működő többi vállalat szerepe megnőtt a foglalkoztatási feszültségek oldásában és a régiók gazdaságának élénkítésében. Megerősödtek a központi kormányok politikájának alárendelt vagy azoktól független regionális szintű gazdaság-szervező, tanácsadó-menedzselő intézmények, melyek a régiók belső erőforrásainak feltárására, koncentrálására, az ott működő vállalatok eszközeinek, létszámának jobb kihasználására, mobilitásuk fokozására törekedtek. Hangsúlyosan előtérbe került a régiók speciális adottságainak a kihasználása. Megfigyelhető, hogy a fejlett tőkés országokban a regionális gazdaság-szervező funkciót betöltő intézmények ma is a többfunkciójúság, a komplex tevékenység irányába fejlődnek (munkaerő-közvetítés, átképzés, vállalkozóknak tanácsadás, piackutatás stb.).

Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a gazdaságban a regionális szemlélet kialakulása nem a hetvenes évek válságának „terméke”. Már az azt

megelőző időszakban is létezett, beépült a piactudásba.

Az utóbbi években veszítettek jelentőségükből a központi forrásokra épülő regionális fejlesztési politikák, döntően azért, mert — főként a lassuló gazdasági növekedés miatt — szűkültek az ilyen célra fordítható pénzügyi források. A regionális fejlesztés egyre inkább a területi erőforrásoktól függ.

A strukturális átalakulás, a válsághelyzetek mérséklése, illetve elkerülése rugalmas, innovatív területi és helyi szinten szerveződő gazdasági, társadalmi politikai és ökológiai hálózat ki-, illetve továbbfejlesztését követeli meg. Ebbe beleértendő a rugalmasabb vállalkozói magatartás is. Ez a szemlélet — mely fontos mozgatórugója a régiók gazdasági fejlődésének — egyre általánosabb, s egyfajta garanciát is jelent a központi gazdaságirányítási döntések, vagy a piaci folyamatok következtében kialakuló társadalmi feszültségek elkerülésére, illetve mérséklésére is.

A foglalkoztatási egyensúly megteremtése érdekében szükséges elszakadni a korábbi szemlélettől, s célszerű meghatározni azokat a kérdéseket is — így a struktúraátalakulást —, amelyeket nem lehet a megyehatárok közé szorítva megoldani.

E megállapítást megerősíti az a tény is, hogy a megyék általában nem rendelkeznek részletes elemzésekkel, a terület gazdasági szervezeteiről és foglalkoztatottakról. A megyei gazdaságfejlesztési koncepciók, tervek — a VII. ötéves tervhez, illetve a hosszú távú tervezés munkálataihoz kapcsolódóan — eléggé formálisak, vélt vagy valódi elvárásoknak igyekeznek megfelelni. Így részben máris elavultak, megújításuk elmaradt.

Tapasztalataink szerint nem tárják fel kellőképpen a térségi adottságokat. S emellett a megyék még mindig a „központ” felé tekintenek, támogatást, de legalábbis iránymutatást remélve. A múltban iránymutatás és pénzügyi forrás is járt a központi fejlesztési programokhoz, s ezek beszűkülését sok helyütt a fejlődés lerombolhatatlan gátjának érzik. Nem általános, sőt nagyon is gyenge a vállalkozói szemlélet mind a meglévő gazdasági szervezeteknél, mind az új vállalkozásoknál, s az ezeket segítő intézmények is hiányoznak. Így egyelőre az új vállalkozásként létrejövő kis- és középvállalatok sem játszhatnak meghatározó szerepet.

Figyelemre méltó tapasztalat, hogy egyes progresszívnek tekintett ágazatok fejlesztését — gyakorta kritikátlanul — prioritizálják. A „korszerűség”, a „fejlettség” gyakran az elektronikai iparhoz kapcsolódik, s ez olyan megyék elképzelései között is szerepel, ahol ennek feltételei teljesen hiányoznak. Félő, hogy a divatos fejlesztési irányok követése hasonlóképpen vakvágányra futhat, mint az előző évtizedek egyoldalú regionális gazdaságfejlesztési politikája.

A megyékben általában a figyelem a foglalkoztatásra, s az elmaradott térségek alacsony foglalkoztatási színvonalára irányul. Ezt az a lehetőség is okozza, amelyet a költségvetési forrásból létesített foglalkoztatási alap nyújt. Élénknek mondható — s a megyék tanácsai, munkaügyi apparátusának jelentős kapacitásait köti le — a források megszerzésére irányuló tevékenység.

A tapasztalatok szerint a túlzottan megyecentrikus szemléletből következik a megyék közötti kapcsolatok gyengesége is. A munkaerőpiac túlzottan megyei területre való korlátozása részben akadályozza a munkaerőpiaci túlkínálat foglalkoztatását is. Ennek ugyanis hatásos, rövid távon eredményt hozó eszköze lehetne a munkaerő területi áramlásának felerősítése, a területi mobilitás fokozása. Erről nincsenek kellő ismereteink, de úgy vélem, erős az a szemlélet, amely szinte leküzdhetetlennek tartja az ezzel kapcsolatos akadályokat. Alapos helyzetfeltárást és -elemzést igényelne annak a ténynek a vizsgálata, hogy miközben a munkanélküliségtől tartunk, az iparban alacsony a berendezések időbeli kihasználása, mégpedig hangsúlyozottan a munkaerőhiány következtében. Ilyen „akadály” még a jelentős munkaerő-feleslegeiről „híres” Szabolcs-Szatmár megyében is előfordul.

A munkaerőpiac területi kiegyenlítődésének azonban már önmagában is akadálya, hogy a munkaerő-közvetítés egyelőre nem országos rendszerben működik, az egyes regionális irodák egymással nincsenek összekapcsolva. Holott indokolt lenne az országos rendszer kiépítése, melynek további feltételeit — a lakásmobilitást, az utazási feltételek javítását stb. — is ki kellene dolgozni.